BADIIY ASARLARNI QIYOSLAB O‘RGANISHDA SYUJET ELEMENTLARIDAN FOYDALANISH

Homidova Barnoxon Sadiriddin qizi .

Mustaqil izlanuvchi.

Annotatsiya: Mazkur tezisda badiiy asarlarni qiyoslab o‘rganishda syujet elementlaridan foydalanishning nazariy va metodik jihatlari tahlil qilingan. Syujetning ekspozitsiya, tugun, voqealar rivoji, kulminatsiya va yechim kabi asosiy elementlarining badiiy asar mazmunini ochishdagi o‘rni yoritilgan. Turli asarlardagi syujet qurilishini qiyoslash orqali mavzu, g‘oya, konflikt, obrazlar tizimi va muallifning ijodiy maqsadini chuqurroq anglash imkoniyatlari ko‘rsatib berilgan. Shuningdek, syujet elementlariga asoslangan qiyosiy tahlilning o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, mantiqiy xulosa chiqarishi va badiiy asarni tizimli tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi ahamiyati asoslangan.

Kalit so‘zlar: syujet, ekspozitsiya, tugun, voqealar rivoji, kulminatsiya, yechim, konflikt, kompozitsiya, qiyosiy tahlil, badiiy asar.

Kirish

Badiiy asarning mazmuni va g‘oyaviy yo‘nalishini ochib berishda syujet muhim tarkibiy qismlardan biri hisoblanadi. Syujet orqali asarda sodir bo‘ladigan voqealar o‘zaro bog‘lanadi, qahramonlar harakatga keltiriladi va konflikt rivojlantiriladi. Badiiy asarni faqat mazmunini qayta hikoya qilish asosida o‘rganish uning badiiy mohiyatini to‘liq ochib berishga imkon bermaydi. Shu sababli syujetning tuzilishi, voqealar o‘rtasidagi sabab-oqibat aloqalari va qahramonlarning harakatlarini tahlil qilish muhimdir.

Bir nechta badiiy asarni qiyoslab o‘rganishda syujet elementlaridan foydalanish tahlil imkoniyatlarini yanada kengaytiradi. Chunki qiyoslash orqali bir asarda muayyan vazifani bajarayotgan syujet elementi boshqa asarda qanday shaklda namoyon bo‘lishi aniqlanadi. Shu asosda mualliflarning kompozitsion

mahorati, konfliktni tashkil etish usullari va voqealarni rivojlantirishdagi individual yondashuvi ochib beriladi.

Asosiy qism

Syujet badiiy asardagi voqealarning muayyan tartib va o‘zaro bog‘liqlik asosida rivojlanish tizimidir. Syujetning asosiy elementlari ekspozitsiya, tugun, voqealar rivoji, kulminatsiya va yechimdan iborat. Ayrim badiiy asarlarda prolog, epilog, retrospeksiya, lirik chekinish kabi qo‘shimcha kompozitsion unsurlar ham uchraydi. Ushbu elementlarning o‘zaro munosabati asarning umumiy badiiy qurilishini belgilaydi.

Ekspozitsiya asardagi asosiy voqealar boshlanishidan avval qahramonlar, vaqt, makon va muhit haqida ma’lumot beruvchi qismdir. Qiyosiy tahlilda ekspozitsiyaning hajmi va berilish usuli muhim ahamiyatga ega. Bir asarda muallif qahramonlarning hayoti va muhitini batafsil tasvirlashi mumkin, boshqa asarda esa voqea to‘g‘ridan-to‘g‘ri harakatdan boshlanadi. Bunday farq yozuvchining syujetni tashkil etishdagi uslubini ko‘rsatadi.

Tugun syujetdagi asosiy konfliktning yuzaga kelish nuqtasidir. Asardagi keyingi voqealar ko‘pincha aynan shu konfliktning rivojlanishi bilan bog‘liq bo‘ladi. Ikki asarni qiyoslashda tugunning qanday sharoitda yuzaga kelgani, unga kim yoki nima sabab bo‘lgani va qahramonlarning unga munosabati aniqlanadi. Bu orqali asarning konflikt asoslari chuqurroq anglanadi.

Voqealar rivoji syujetning asosiy va eng keng qismidir. Ushbu bosqichda tugunda yuzaga kelgan ziddiyat rivojlanadi, qahramonlar turli vaziyatlarga duch keladi va konflikt tobora murakkablashadi. Qiyosiy tahlilda voqealar rivojining izchilligi, tezligi va qahramonlar harakatining syujetga ta’siri o‘rganiladi.

Kulminatsiya syujetdagi konfliktning eng yuqori darajadagi keskinlashuv nuqtasi hisoblanadi. Unda qahramonlar taqdirini belgilovchi muhim voqea sodir bo‘ladi yoki asosiy qarama-qarshilik eng keskin holatga yetadi. Turli asarlardagi kulminatsiyani qiyoslash mualliflarning dramatik vaziyat yaratish mahoratini aniqlash imkonini beradi.

Yechim syujetdagi asosiy konfliktning yakunlanishi bilan bog‘liq. Qiyosiy tahlilda asarlarning yakunlanish shakli muhim ahamiyatga ega. Bir asarda konflikt ijobiy yakun topishi, boshqa asarda esa fojeali natija bilan tugashi mumkin. Bunday farq muallifning inson, jamiyat va hayot haqidagi qarashlari bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Syujet elementlarini qiyoslash orqali asarning g‘oyaviy mazmunini chuqurroq anglash mumkin. Chunki har bir voqea muayyan badiiy vazifani bajaradi. Masalan, ekspozitsiyada berilgan muhit qahramon xarakterini tushunishga yordam berishi, tugun asosiy muammoni yuzaga chiqarishi, voqealar rivoji konfliktni kuchaytirishi, kulminatsiya muammoning eng keskin nuqtasini ko‘rsatishi va yechim esa muallifning munosabatini ifodalashi mumkin.

Qiyosiy tahlilda qahramonlarning syujetdagi faoliyati ham o‘rganiladi. Qahramonning har bir qarori keyingi voqealarga sabab bo‘lishi mumkin. Ayrim asarlarda syujet qahramonning faol harakati asosida rivojlansa, boshqa asarda u tashqi sharoit ta’sirida harakat qilishga majbur bo‘ladi. Ushbu jihatlarni qiyoslash qahramon obrazining badiiy mohiyatini ochishda yordam beradi.

Syujet va konflikt o‘zaro chambarchas bog‘liq. Konflikt bo‘lmasa, syujetdagi voqealar o‘rtasidagi dramatik harakat va ichki rivojlanish zaiflashadi. Badiiy asarlarda konflikt shaxslar o‘rtasidagi qarama-qarshilik, shaxs va jamiyat o‘rtasidagi ziddiyat, insonning tabiat yoki tashqi muhit bilan kurashi, shuningdek, qahramonning ichki ruhiy qarama-qarshiligi shaklida namoyon bo‘lishi mumkin.

Ikki asarni qiyoslashda konfliktning turi va uning syujetdagi rivojlanish bosqichlari solishtiriladi. Masalan, bir asarda tashqi konflikt ustun bo‘lsa, ikkinchisida ichki konflikt asosiy o‘rinni egallashi mumkin. Bunday farq asarning psixologik va g‘oyaviy yo‘nalishini belgilaydi.

Syujet elementlarini qiyoslab o‘rganish o‘quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda ham samarali vositadir. O‘quvchi asarni o‘qish davomida voqealarni shunchaki eslab qolmaydi, balki ularning sabab va oqibatlarini

aniqlaydi. Keyinchalik boshqa asar bilan taqqoslash orqali o‘xshash va farqli jihatlarni asoslashga harakat qiladi.

Adabiyot darslarida syujet tahlilini jadval, sxema yoki syujet xaritasi yordamida tashkil etish mumkin. Bunda birinchi ustunda ekspozitsiya, ikkinchisida tugun, keyingi ustunlarda voqealar rivoji, kulminatsiya va yechim ko‘rsatiladi. Ikki asarning tegishli qismlari yonma-yon tahlil qilinadi. Mazkur usul o‘quvchiga syujet tuzilishini aniq tasavvur qilish imkonini beradi.

Qiyosiy tahlil davomida kompozitsiya va syujet tushunchalarini bir-biridan farqlash ham muhim. Syujet voqealarning rivojlanish tizimini ifodalasa, kompozitsiya asarning barcha tarkibiy qismlarini muayyan badiiy yaxlitlikka birlashtirish usulidir. Syujet elementlarining joylashishi, muallif nutqi, qahramonlar nutqi, tabiat tasviri, portret va boshqa unsurlarning o‘zaro munosabati kompozitsion qurilmani shakllantiradi.

Badiiy asarlarda voqealar doimo xronologik tartibda berilavermaydi. Muallif retrospektiv usuldan foydalanib, avvalgi voqealarni keyinroq eslatishi mumkin. Ayrim asarlarda bir nechta syujet liniyasi parallel rivojlanadi. Bunday usullarni qiyoslash orqali muallifning badiiy mahorati va o‘ziga xos uslubi yanada yaqqol ko‘rinadi.

Syujet elementlaridan foydalanib qiyosiy o‘rganish nafaqat nasriy, balki dramatik va epik asarlar uchun ham muhimdir. Drama asarlarida voqealar asosan dialog va harakat orqali rivojlansa, epik asarlarda muallif bayoni kengroq o‘rin egallashi mumkin. Dostonlarda esa syujet folklor an’analari, motivlar va qahramonlik tasvirlari bilan boyitiladi.

Syujetni qiyosiy o‘rganishda janr xususiyatlarini ham hisobga olish kerak. Hikoya qisqa hajm sababli voqealarni ixcham tashkil etishi mumkin. Roman esa ko‘plab syujet liniyalari, obrazlar va voqealarni qamrab oladi. Shuning uchun turli janrdagi asarlarni qiyoslashda ularning janr imkoniyatlarini hisobga olmasdan turib to‘g‘ri xulosa chiqarish qiyin.

Qiyosiy metodning yana bir muhim jihati shundaki, u o‘quvchini matndan dalil izlashga o‘rgatadi. O‘quvchi o‘z xulosasini asardagi muayyan voqea, qahramon harakati yoki muallif tasviri bilan asoslaydi. Natijada adabiy tahlil subyektiv taassurotdan ilmiy asoslangan fikrga tomon rivojlanadi.

Xulosa

Badiiy asarlarni qiyoslab o‘rganishda syujet elementlaridan foydalanish samarali ilmiy-metodik yondashuvlardan biridir. Ekspozitsiya, tugun, voqealar rivoji, kulminatsiya va yechimni qiyoslash orqali asarning ichki tuzilishi, konflikt tabiati, qahramonlarning faoliyati va muallifning badiiy maqsadi chuqurroq ochiladi.

Syujet elementlariga asoslangan qiyosiy tahlil o‘quvchilarning badiiy asarni tizimli o‘rganish, voqealar o‘rtasidagi sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, o‘xshash va farqli jihatlarni ko‘rsatish hamda mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Mazkur metoddan adabiyot darslarida maqsadli foydalanish o‘quvchilarning adabiy-estetik tafakkurini rivojlantirishga va badiiy asar mohiyatini chuqur anglashiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: Fan, 2007.
2. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2002.
3. Sulton I. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2005.
4. Fitrat A. Adabiyot qoidalari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1995.
5. Yo‘ldoshev Q., Qodirov V., Yo‘ldoshbekov J. Adabiyot o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2020.
6. Karimov N. XX asr o‘zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1999.
7. Aristotel. Poetika. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016.
8. Forster E. M. Aspects of the Novel. – London: Edward Arnold, 1927.
9. Genette G. Narrative Discourse: An Essay in Method. – Ithaca: Cornell University Press, 1980.

10. Wellek R., Warren A. Theory of Literature. – New York: Harcourt, Brace and Company, 1949.